

Gedeputeerde en Provinciale Staten van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag

Ruimte voor energiebesparing en -transitie

Datum : 3 mei 2013
Onderwerp : **PAL-advies over ruimte en energie**
Ons kenmerk : PAL 2013/017
Aantal pagina's : 6

Geachte leden van GS en PS,

Gedeputeerde Staten hebben in hun schriftelijke reactie op ons jaarprogramma 2013 ons verzocht in de eerste plaats aandacht te schenken aan energietransitie; één van de vijf hoofdkwesties die aanleiding zijn voor integrale herziening van de ruimtelijke structuurvisie.

In reactie op dit verzoek en als vervolg op ons [advies](#) over de startnotitie werken wij in dit advies uit hoe provinciaal beleid aan die transitie en aan energiebesparing bij kan dragen op weg naar een duurzame Europese economische topregio.

Dit advies is als volgt opgebouwd: na de samenvatting volgt een uitgebreide toelichting die inzicht biedt in de opgaven, kansen en risico's voor Zuid-Holland op energiegebied en bijdraagt aan een beter begrip van de daarop volgende adviespunten: zet in op energiebesparing en -transitie.

Samenvatting

Wij adviseren om vanuit een lange termijn visie en via betrouwbaar, consistent en volhardend beleid stap voor stap en door samenwerking van overheden met partijen uit markt en maatschappij aan energiebesparing en -transitie invulling te geven. Dit advies beoogt de **'sense of urgency'** te vergroten om hiermee voortvarend aan de slag te gaan.

Met name het havenindustriële complex en de glastuinbouw in Zuid-Holland zijn energie-intensief en in hoge mate afhankelijk van fossiele bronnen. De energietransitie van **chemie en energie, transport en logistiek** en de **glastuinbouw** vormen een grote opgave die echter ook aanzienlijke kansen biedt om een duurzame economische topregio te worden.

Zet in op energiebesparing

In Zuid-Holland is veel **energie** te **besparen** door de **restwarmte** uit het havengebied, waar 40% van onze energie wordt gebruikt, te benutten voor het verwarmen van de nabije stedelijke omgeving en kassen. Ook **slimme stedelijke verdichting** draagt bij aan energiebesparing en maakt realisatie van dit warmtenet rendabeler. Daarnaast geeft een **modal shift** van auto naar de (elektrische) tweewieler en OV en van goederenvervoer van weg naar water een aanzienlijke energiebesparing.

Zet in op energietransitie

Zet ook voor energietransitie in op **slimme stedelijke verdichting**, waardoor die transitie sneller en voordeliger verloopt.

Bevorder zowel uit oogpunt van besparing als transitie de realisatie van **smart grids voor stroom en warmte** door dit organisatorisch en ruimtelijk te faciliteren.

Houd bij die energietransitie alle opties open en zet op de korte termijn zowel in te zetten **op wind, zon, bodem als biomassa**. Laat deze opties zo min mogelijk ten koste gaan en bij voorkeur bijdragen aan de kwaliteit van de fysieke leefomgeving.

Het **energielandschap van de toekomst vormt** dan ook een **ontwerp-opgave**, waarvan de ruimtelijke inpassing de komende decennia zowel publiek, politiek als bestuurlijk veel aandacht zal vragen. Geef hier als provincie o.a. met de **kwaliteitskaarten** en **gebiedsprofielen** invulling aan.

Naast het ruimtelijk mogelijk maken zien wij ook een provinciale rol bij het **gebiedsgericht** en op regionale schaal **ondersteunen en stimuleren** van **projecten** om de hier beschreven hernieuwbare en besparingsopties te realiseren, zodat zaken als restwarmte van de Rotterdamse haven en elders en energie uit reststromen ook daadwerkelijk worden benut en smart grids en WKO ook worden gerealiseerd.

Wij adviseren u en partners daarbij te **leren van** opgedane **praktijkervaringen**, opdat steeds grotere stappen kunnen worden gezet zodat Zuid-Holland beter op de toekomst is voorbereid.

Toelichting

Aanzienlijke opgave ...

Uit de ambtelijke presentatie blijkt dat wij in Zuid-Holland voor een enorme transitieopgave staan. Waar het kabinet streeft naar een volledig duurzame energievoorziening in 2040 en 16% duurzame opwekking in 2020 geldt dat op dit moment slechts ca. 4% duurzaam wordt opgewekt, waarbij ca. 3% bestaat uit verbranding van afval en biomassa. **Hiermee staat Nederland nu in de staart van het EU-peloton.**

Het recente TNO-rapport [Naar een toekomstbestendig energiesysteem voor Nederland](#) laat zien dat dit systeem is gespecialiseerd op fossiele bronnen en dat Nederland een sleutelrol heeft in de Noordwest-Europese markt voor aardgas en aardolie. Verder spelen energie-intensieve bedrijfstakken een cruciale rol in onze economie. Onze startpositie in de energietransitie is daarmee wezenlijk anders dan die van veel andere EU-lidstaten. **Die opgave vraagt om aanzienlijke innovaties.** Uit een recent [kwartaalbericht](#) van ING blijkt helaas dat van alle provincies Zuid-Holland een van de minst innovatieve is.

Ondanks deze ongunstige uitgangspositie is het zaak om positief te blijven en adviseren wij u om vanuit een lange termijn visie en via betrouwbaar, consistent en volhardend beleid stap voor stap en door samenwerking van overheden met partijen uit markt en maatschappij aan die energietransitie invulling te geven. Dit advies beoogt de **'sense of urgency'** te vergroten om hiermee voortvarend aan de slag te gaan.

... met aanzienlijke kansen en risico's

De energietransitie brengt naast economische kansen ook risico's met zich mee. Energie-intensieve sectoren als de glastuinbouw, transport en logistiek en de chemie en energie zijn immers belangrijke pijlers van de Zuid-Hollandse economie en maken nu nog hoofdzakelijk gebruik van fossiele brandstoffen. Juist voor deze sectoren is de energietransitie een belangrijk onderdeel van de toekomst. Deze omslag vraagt volgens het genoemde [TNO-rapport](#) om een stevige inzet op kennis en innovatie. Een geslaagde transitie van deze energie-intensieve sectoren biedt uitstekende exportkansen, waardoor onze economie duurzaam kan blijven groeien, want **ook elders in de wereld groeit de behoefte aan duurzame glastuinbouw, chemie en energie en transport en logistiek** (en aan verduurzaming van andere sectoren).

... en met aanzienlijke onzekerheden

Het economisch omslagpunt van fossiel naar hernieuwbaar lijkt voor de meeste toepassingen nu nog ver weg, aangezien volgens een recent [rapport](#) van het Internationale Energie Agentschap (IEA) de omslag naar schone energie juist stukt en de inspanningen om de wereld voor een groter deel van schone energie te voorzien lijken te zijn vastgelopen. Een van de weinige lichtpunten die het EIA in dit rapport ziet is de snelle groei van het aantal duurzame technologieën.

Wellicht één van de redenen voor die moeizame mondiale omslag zijn de hoge subsidies voor fossiele brandstoffen, die volgens het [IMF](#) in totaal ca. 1900 miljard dollar per jaar bedragen, wat mondiaal gezien een veelvoud is aan de jaarlijks investeringen in duurzame energie (\$257 miljard in 2011 volgens de [UNEP](#)). Het IMF heeft ook allerlei fiscale voorstellen om de fossiele energie-inzet te verminderen.

In de [New lens scenarios mountains and oceans](#) van Shell wordt aangegeven dat in deze onzekere tijden 'business as usual' niet meer volstaat, gezien de voorziene voortgaande mondiale groei van het gebruik van fossiele energie, voedsel, water en grondstoffen, maar dat 'business unusual' nodig is. Dit rapport beschrijft paradoxen inzake welvaart, verbondenheid en leiderschap. De welvaartsparadox gaat over de spanning tussen enerzijds economische ontwikkeling en anderzijds de ontwikkeling van samenleving en fysieke leefomgeving. Verbondenheid: internet verbindt weliswaar steeds meer mensen, maar vormt ook een bedreiging voor intellectueel eigendom. Leiderschap: hoe mondialer de opgaven en hoe diverser de deelnemers, hoe lastiger bestaande belangen het maken om tot vooruitgang te komen. Gezien die paradoxen en onzekerheden zit er een grote bandbreedte tussen de twee beschreven scenario's.

In het Mountains-scenario is er een sterke overheid die vergaande politieke maatregelen treft gericht op de ontwikkeling van compacte steden en het transformeren van het bestaande transportnetwerk. Verder zetten overheden in op schoon fossiel, met meer inzet van gas en CO₂-opslag.

In het Oceans-scenario is de wereld meer welvarend en veranderlijk, waarbij de markt meer dan de overheid bepaalt hoe het toekomstig energiesysteem eruit ziet, met een grotere rol voor olie en kolen en met een groeiende rol voor hernieuwbare bronnen, waarbij in 2070 zou de belangrijkste energiebron zal zijn. Bij actief overheidsingrijpen is dit omslagpunt uiteraard eerder bereikt.

Energietransitie is noodzakelijk

In Duitsland biedt de sector duurzame technologie op dit moment aan meer mensen werk (en heeft hogere groeiverwachtingen) dan de automotive sector. Wij adviseren om ook op energiegebied als relatief welvarend en hoogopgeleid land te concurreren op kennis en innovatie. Die noodzaak is er zowel vanuit economisch als ecologisch oogpunt.

Zo zal de voortgaande groei van het fossiele energiegebruik volgens het IPCC naar verwachting leiden tot opwarming van de aarde (temperatuurstijging tussen 1990 en 2100 van 1,1 °C tot 6,4 °C). Met name temperatuurstijgingen van meer dan 2 °C brengen grote veranderingen met zich mee voor mens en milieu, o.a. door zeespiegelstijging en toename van droogte- en hitteperiodes, extreme neerslag en andere effecten. Deze veranderingen brengen aanzienlijke economische en ecologische risico's met zich mee. Om klimaatverandering te voorkomen heeft Nederland zich gecommitteerd aan internationale klimaatdoelstellingen die niet realiseerbaar zijn zonder energietransitie.

Die energietransitie achten wij noodzakelijk, aangezien de verwachting is dat binnen enkele of meerdere decennia het **omslagpunt** wordt bereikt waarop energie (zowel thermisch als elektrisch) voordeliger via hernieuwbare dan via fossiele bronnen en netwerken wordt opgewekt, opgeslagen en verspreid. Te laat hierop inspelen heeft mogelijk zeer grote economische consequenties.

Dit omslagpunt wordt eerder bereikt naarmate de bestaande fossiele voorraden sneller worden verbruikt (schaarste leidt immers tot prijsstijgingen) en investeringen in hernieuwbare bronnen wereldwijd toenemen.

De omvang van de **economisch winbare fossiele voorraden** is echter geen vast gegeven. Door technologische ontwikkeling neemt die voorraad toe en komen ook tot voor kort onconventionele bronnen als schalieolie en -gas in beeld. Bij hogere prijzen wordt ook winning van olie uit teerzanden (Canada), uit de diepzee of uit het Noordpoolgebied (Shell) financieel aantrekkelijker. Aan winning van die minder conventionele bronnen kleven vaak aanzienlijke milieurisico's, met name als dit plaatsvindt op lastig bereikbare plekken in kwetsbare ecosystemen.

Met name de VS zetten stevig in op schalieolie en -gas en zijn door de winning hiervan volgens het Internationaal Energie Agentschap (IEA) naar verwachting in 2017 de grootste olieproducent ter wereld. Korte termijn gevolgen hiervan is dat er nu op de wereldmarkt een overschot is aan steenkool, waardoor de prijs hiervoor zakt en de relatief schone gascentrales nu ook in Nederland uit de markt worden gedrukt (evenals andere duurzamer opties voor de opwekking van elektriciteit).

Ook worden door de relatief lage energieprijzen de VS mondiaal gezien een aantrekkelijke vestigingsplek voor energie-intensieve sectoren, zoals de (bulk)chemie. De verwachte groei van het mondiale energiegebruik is echter dermate groot (+ 33% in de periode 2010-2035 volgens de IEA) dat die relatief lage energieprijzen van dit moment vermoedelijk van tijdelijke aard zullen blijken te zijn. De algemene verwachting is dat bij het mondiaal aantrekken van de economie er op den duur sprake zal zijn van hogere prijzen voor fossiel en meer investeringen in zowel fossiele als hernieuwbare bronnen.

Dit omslagpunt wordt ook eerder bereikt naarmate wereldwijd **overheden** er meer toe over zullen gaan om de **externe effecten** van fossiel energiegebruik te **beprijzen**, bijvoorbeeld in de vorm van een hogere Europese CO₂-tax, of te **beperken** zoals via verplichte CO₂-opslag, wat ook fossiele energie-inzet aanzienlijk duurder zal maken. Bij die externe effecten gaat het o.a. om zaken als aantasting bij winning en gezondheidsschade door luchtverontreiniging en door menselijk handelen veroorzaakte klimaatverandering. Naar verwachting zal dat die beleidsmatige aanscherping van overheidswege die fossiele energie duurder zal maken (en eerder uit de markt zal prijzen) er (op termijn) komen. Onder andere de EU en Australië zetten hier nadrukkelijk op in. Zo neemt de [Europese Commissie](#) verdere stappen op het gebied van klimaat en energie voor 2030. Ook [China](#) zet stevig in op hernieuwbare energiebronnen. Mondiaal gezien was [China](#) de afgelopen jaren reeds de grootste investeerder in duurzame energie. Daar staat tegenover dat China de Kyoto-doelstellingen niet heeft onderschreven en ook nog steeds stevig inzet op kolencentrales.

Een extra argument voor energietransitie is dat wij voor onze energievoorziening liever niet afhankelijk zijn van landen met dubieuze en instabiele regimes, maar dat de voorkeur uitgaat naar meer zelfvoorzienendheid, leveringszekerheid, prijsstabiliteit en handel met degelijke democratieën.

Bij blijvend hogere energieprijzen zijn zuinigheid en zelf opwekken zowel noodzakelijk vanuit concurrentieoogpunt als uit oogpunt van behoud van koopkracht en werkgelegenheid: wij willen

immers niet een groot deel van ons (nationaal) inkomen uitgeven aan import van dure energie (fossiel of hernieuwbaar). Bovendien levert het zelf opwekken van hernieuwbare energie veel banen op (o.a. in onderzoek en ontwikkeling, bij productie en voor installatie en onderhoud).

Energieopties

In de ambtelijke presentatie zijn er diverse opties de revue gepasseerd voor die energietransitie. In dit advies geven wij aan op welke opties de provincie in haar beleid kan inzetten voor de beoogde energiebesparing en -transitie.

Bij **energiebesparing** zien wij met name mogelijkheden in de gebouwde omgeving, in de industrie en bij verkeer en vervoer.

Bij **energietransitie** is de inzet lastiger te bepalen. Bij de diverse hernieuwbare opties is vaak sprake van een sterke technologische ontwikkeling. Hierdoor valt lastig op voorhand te voorspellen welke (ook economisch gezien) op termijn succesvol zullen zijn. Verder is het lastig te voorspellen of hernieuwbare energie in de toekomst vooral centraal of lokaal zal worden opgewekt, wat ook weer grote effecten heeft voor het daarbij benodigde energienetwerk.

Qua opties zijn voor Zuid-Holland op de kortere termijn wind, zon, bodemenergie en biomassa het meest haalbaar en betaalbaar. Het ING-rapport [Hernieuwbare energie in NL tot 2020](#) gaat hier nader op in.

De genoemde onzekerheden, met name voor de langere termijn, maken het beleidsmatig lastig om te kiezen. Dit vraagt vooral om het ruimte bieden aan de diverse hernieuwbare opties om zich in praktijk te kunnen bewijzen.

Adviespunten

Zet in op besparing

Het inzetten op energiebesparing is naar verwachting ook volgens een recent [TNO-rapport](#) voorlopig nog kosteneffectiever dan het opwekken van energie uit hernieuwbare bronnen.

De ambtelijke presentatie leerde ons dat het havengebied 3% van het Zuid-Hollandse oppervlak beslaat en 40% van onze energie verbruikt (en 60% van de CO₂ uitstoot). Ondanks de nabijheid van stedelijk gebied wordt de overvloedige restwarmte die hier wordt opgewekt tot op heden nog nauwelijks benut. Het energiebesparingspotentieel is hier dan ook aanzienlijk en relatief snel, eenvoudig en kosteneffectief te realiseren. Naarmate de energieprijzen verder stijgen zullen die investeringen sneller renderen. Dit geldt ook bij het financieel belasten van het lozen van restwarmte. Die maatregel heeft in Denemarken geleid tot aanzienlijke energiebesparingen en kan ook in IPO-verband bij het Rijk worden bepleit.

Wij adviseren u om partijen bij elkaar te brengen en te ondersteunen die de Zuid-Hollandse energievraag sterk kunnen beperken, onder andere door via een **warmtenet** de in het havengebied opgewekte restwarmte beter te benutten, bijvoorbeeld voor het verwarmen van onze kassen, kantoren en woningen. Benut dit warmtenet ook waar zinvol voor transport van warmte uit hernieuwbare bronnen (o.a. aardwarmte).

Het beter **isoleren** van bestaande (vooral oudere) gebouwen is doorgaans een effectieve manier om energie te besparen. Dan kan ook een groter deel van de gebouwde omgeving van dit warmtenet profiteren. Wij realiseren ons dat naarmate het warmtenet uitgebreider wordt voor de benutting van een vaste hoeveelheid restwarmte (wat het geval is door het beperken van de energievraag door isolatie) er meer geïnvesteerd moet worden en de terugverdientijd langer wordt. Vanuit maatschappelijk oogpunt is die beperking van de energievraag voor verwarming echter zeer gewenst. Bovendien biedt het isoleren van bestaande gebouwen een enorme impuls aan de werkgelegenheid en het versterken van de economie. Wij beseffen dat de provinciale rol hierbij beperkt is.

Verder kan ook via slim ruimtelijk beleid het energiegebruik worden beperkt. Zo geldt dat door **stedelijke verdichting** het totale energiegebruik per inwoner doorgaans aanzienlijk daalt. Dit geldt zowel voor [mobiliteit](#) als in [totaal](#). Bovendien zijn in stedelijk gebied warmtenetten sneller rendabel te exploiteren.

Daarnaast wordt door een **modal shift** van auto naar de (elektrische) tweewieler en OV (met name kansrijk in stedelijk gebied) en door **elektrisch rijden** de fossiele energie-inzet beperkt (dit geldt met name bij inzet van stroom uit hernieuwbare bronnen). Ook meer **goederenvervoer over water** leidt tot aanzienlijke energiebesparing. Dit vervoer gebeurt bij voorkeur ook schoon, b.v. door te varen op LNG. Deze en andere maatregelen worden beschreven in ons advies [Maak Zuid-Holland duurzaam bereikbaar!](#) over de startnotitie voor de mobiliteitsvisie.

Ten slotte biedt de **Wet milieubeheer** u mogelijkheden om via de regionale uitvoeringsdiensten bedrijven voor te schrijven de (best beschikbare) energiebesparende technieken toe te passen.

Zet in op transitie

Voor **nieuwbouw** geldt dat deze bij voorkeur per saldo **energieleverend** is, waarbij gebouwen voor hun warmte en stroom per saldo meer hernieuwbare energie leveren dan ze aan fossiel gebruiken. Dit geldt zowel voor bedrijfspanden, kantoren en woningen als alle andere gebouwen. Het overschot aan stroom uit hernieuwbare bronnen kan o.a. aan het net worden teruggeleverd of worden opgeslagen in (auto)accu's en o.a. worden benut voor elektrisch rijden. Wij beseffen dat de provinciale rol hierbij beperkt is.

Wel kan de provincie via slim ruimtelijk beleid de energietransitie bevorderen en versnellen. Aangezien de transitieopgave enorm en het lastig te voorspellen is hoe de toekomst eruit gaat zien adviseren wij **zowel de centrale als decentrale opwekking van hernieuwbare energie te bevorderen**.

Verder is door inzet op **slimme verdichting** stedelijk gebied sneller en voordeliger van hernieuwbare energie te voorzien, o.a. via inzet op benutting restwarmte, aardwarmte en warmte- en koudeopslag (WKO).

. Daarnaast adviseren wij u zowel uit oogpunt van besparing als transitie de realisatie van **smart grids** voor stroom en warmte te bevorderen door dit organisatorisch en ruimtelijk te faciliteren. Dit kan o.a. door **ketenintegratie** te bevorderen, waarbij de diverse schakels (voor opwekking, opslag, transport en verbruik) en partners binnen de energieketen meer en beter gaan samenwerken.

Verder vragen wij van de provincie om als onderdeel van duurzaam beleid ook op energiegebied bij huisvesting, inkoop en bedrijfsvoering het goede voorbeeld te (blijven) geven.

Bij die energietransitie zien wij ook **dilemma's**. Zo willen wij als onderdeel van een aantrekkelijke fysieke leefomgeving en om kenniswerkers aan ons te binden een provincie waarin zowel stad als land aantrekkelijk zijn om in te wonen, werken en recreëren. Het is dan ook zaak om de energietransitie hier zo min mogelijk afbreuk aan te laten doen om te komen tot een werkelijk duurzaam Zuid-Holland, waar ook een (recreatief) **aantrekkelijk landschap** onderdeel van uitmaakt.

Gezien de enorme transitieopgave zal die ruimtelijke inpassing, zoals in de vorm van windturbines en zonnevelden, de komende decennia maatschappelijk, politiek en bestuurlijk veel aandacht vragen.

Bij die transitie gaat het uiteraard naast **wind** en **zon** ook om andere opties, zoals een betere benutting van de **bodem** voor opslag, opwekking en transport van energie. Bij die opwekking gaat het zowel om warmte-koudeopslag (WKO) als geothermie, waarbij geldt dat een optimale benutting gebaat is bij regie in het gebruik van de ondergrond en bij bodemenergieplannen.

Verder gaat het om **energieteelt**, die bij voorkeur zo min mogelijk bijdraagt aan klimaatverandering (dus bij voorkeur van de tweede en derde generatie) en concurreert zo min mogelijk met andere ruimteclaims, zoals voor voedsel of veevoer. Die energieteelt vormt onderdeel van een betere benutting van **biomassa**, zoals via bijstook, bijmenging of vergisting van **groene reststromen**, waaronder uit de landbouw en uit natuur- en recreatiegebieden. Het gaat dan o.a. om biogasproductie in decentrale WKK-centrales. Verder gaat het ook om winning van energie uit andere reststromen, waaronder de vergisting van **rioolslib** uit waterzuiveringsinstallaties.

Vanwege een relatief korte economische terugverdientijd vormen **windturbines** momenteel financieel gezien een aantrekkelijke hernieuwbare optie, waarbij die turbines uit het zicht op zee uiteraard landschappelijk gezien minder bezwaarlijk zijn dan op land, maar voorlopig nog wel aanzienlijk kostbaarder in aanleg en onderhoud.

Import van hernieuwbare energie (zoals zonnestroom uit Zuid-Europa of Afrika) heeft weliswaar geen landschappelijke, maar wel de eerdergenoemde economische bezwaren en gaat ook in tegen vigerend Rijksbeleid waarbij ingezet op zelf opwekken.

Door de fossiele revolutie zijn met name de afgelopen eeuw energie en landschap in hoge mate ontkoppeld geweest: die energie kwam doorgaans van ver en diep uit de grond en winning hiervan was, op het havengebied na, doorgaans slechts beperkt zichtbaar in het Zuid-Hollandse landschap. Bij een **duurzaam energielandschap** is die koppeling weer hersteld. Omdat de omstandigheden in Zuid-Holland sterk verschillen (o.a. qua energievraag en opslagmogelijkheden) is een **gebiedsgerichte benadering** belangrijk, waarbij de betreffende gemeenten een belangrijke rol spelen. Zo zijn er reeds [plannen](#) in het kader van het Rotterdam Climate Initiative om van Rotterdam een duurzame energiehaven te maken.

Naar onze verwachting zullen de landschappelijke eisen die aan duurzame energieopwekking worden gesteld naar de toekomst toe alleen maar toenemen op weg naar een vitaal, fraai en schoon Zuid-Holland. Die energietransitie gaat dan ook bij voorkeur zo min mogelijk ten koste van en draagt zo mogelijk bij aan de kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Het **ontwikkelen van die energielandschappen** van de toekomst **vormt** dan ook **een ontwerpopgave**, waar de provincie samen met partners o.a. via haar ruimtelijk beleid, waaronder de **kwaliteitskaarten** en **gebiedsprofielen**, invulling aan geeft. Die gebiedsprofielen winnen daarmee ook aan waarde en urgentie, want de gebruiks- en toekomstwaarde van het landschap komt daarmee beter op de agenda.

Naast het ruimtelijk mogelijk maken zien wij ook een provinciale rol bij het **gebiedsgericht** en op regionale schaal **ondersteunen en stimuleren** van **projecten** om de beschreven besparings- en transitieopties te realiseren, zodat zaken als restwarmte van de Rotterdamse haven en elders en groene reststromen ook daadwerkelijk worden benut en smart grids en WKO ook worden gerealiseerd.

Wij adviseren u en partners daarbij te **leren van** opgedane **praktijkervaringen** opdat steeds grotere stappen gezet kunnen worden zodat Zuid-Holland ook energetisch steeds beter op de toekomst is voorbereid.

De commissie hoopt u met dit advies van dienst te zijn en ziet een spoedige reactie hierop met belangstelling tegemoet.

De Provinciale Adviescommissie Leefomgevingskwaliteit van Zuid-Holland,

Jan (J.J.) Helder

Jos (J.M.) Brouwer

W.G.

W.G.

Waarnemend voorzitter

Secretaris